

YABANCI SEYAHATNAMESLERDE TÜRKİYE

Editörler

Prof. Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR

Dr. Yunus Emre TEKİNSOY

TÜRK YURDU

YABANCI SEYAHATNAMELERDE TÜRKİYE

Editörler

Prof. Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR
Dr. Yunus Emre TEKİNSOY

TÜRK YURDU
Seyahatler

ANKARA 2016

Türk Yurdu Yayınları
Yayın No: 109
Ankara - Aralık 2016

Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye
Türk Yurdu Yazıları

ISBN
978-605-9443-06-7

Dizgi ve Kapak Tasarımı
Sefa Tuğrul Atasoy

Baskı
72 Tasarım Dijital Basımevi
444 72 06
www.dijitalbasimevi.com

© Türk Ocakları Basın, Yayın ve Eğitim Hizmetleri İşletmesi
Bütün Yayın Hakları Saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sezenler Cad. No: 4/12, Sıhhiye / ANKARA
Tel-Belgeç: 0 (312) 229 69 74
<https://www.turkyurdu.com.tr>
e - posta: turkyurdu@turkyurdu.com.tr

İÇİNDEKİLER

Takdim • **Yunus Emre TEKİNSOY**.....5

I. Bölüm • Seyahatnameler Üzerine Genel Çalışmalar

Seyahatnâmelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri:	
Seyahatnâme Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu • İbrahim ŞİRİN	9
Mahalli Tarihin Kaynağı Olarak Seyahatnameler:	
Örnek Çalışmalar, Yöntem ve Yaklaşımlar • Özgür YILMAZ	21
“Türk Tehlikesi” Söyleminden Egzotizm ve Oryantalizme (1453–1914):	
İslamiyet Avrupalının Antitezi mi? • Felix KONRAD	43
Yeniçağ’da Osmanlı Topraklarından Geçen Seyyahlar Tehlikeler ve Tedbirler • Özlem KUMRULAR	73
XIX ve XX. Yüzyıl’da İngiliz Seyyahların Gözüyle Doğu • Cengiz KARTIN	83
Seyyahlar (Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar mı? Devletlerinin	
Haber-Alma Görevlisi mi? -Gözlemler Düşünceler- • Tuncer BAYKARA	111

II. Bölüm • Yerel Tarih İncelemelerinde Seyahatnameler

John Murray’ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon’u İç Kısımlara Bağlayan	
Seyahat Güzergâhları • Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA	125
Antoine Galland’ın İstanbul Günlüğü • Arzu ETENSEL İLDEM	151
Rusya Elçisi Novosiltsev’in İstanbul Ziyareti • Hüseyin KANDEMİR	165
William John Hamilton’ın Gözünden 1836’da Bir Osmanlı Şehri: Tokat • Murat HANİLÇE	175
Avrupalı Seyyahların Gözüyle XIX. Yüzyılda Bir İpekyolu Şehri: Gümüşhane • Kemal SAYLAN	193
Üç İngiliz Seyyahın Kaleminden Orta ve Doğu Anadolu İzlenimleri • Cengiz KARTIN	219
Kinneir’in Samsun-Tirebolu Yol Güzergâhındaki İzlenimleri • Aysegül KUŞ	231
Alman Seyyah A. David Mordtmann ve Yozgat • Zübeyir BÜTÜNER	255
XIX. Asır Başlarında Konya ve Çevresine Dair Bazı Seyyahların İzlenimleri • Mehmet ÇİFTÇİ	267

III. Bölüm • Kültürel Kaynak Olarak Seyahatnameler

Marius Bauer: Oryantalistler ve Hollanda • Nevin ÖZKAN - Raniero SPEELMAN	285
16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık • Mehmet Ali ÜNAL	303
İtalyan Oryantalist Luigi Ferdinando Marsigli’nin	
Osmanlı Devleti Hakkında Gözlemleri (1658-1730) • Güner DOĞAN	313
Stanwood Cobb’a Göre Türklere Çalışma Anlayışı • Galip YÜKSEL	331
XVII. Yüzyılda Bir İngiliz Elçisi John Finch ve Hakkında Yazılmış Eski Bir Kitap • Fatih GÜRCAN	339
Avrupalı Gezginlerin Seyahatnâmelerinde Mevlevî ve Rufâî Dervişler • Gürsoy ŞAHİN	345
Anadolu’da Türkülerin İzinde: Béla Bartok • İsmet TÜRKMEN - Yunus Emre TEKİNSOY	361

TAKDİM

*“Ve eğer dünyada bilinmeyen bir yer kaldıysa,
İnsanoğlu oraya da mutlaka ulaşacaktır.”*

Luís Vaz de Camões

Allah Kuran’da şöyle buyurmuştu: “De ki: Yeryüzünü dolaşın...” (*Ankebut/20*).
Ve Tevrat’ta Yehova, İbrahim’e şöyle seslenmişti: “Ülkeni, aileni ve babanın evini
bırak ve sana göstereceğim ülkeye git.” (*Tekvin/12*)

İnsan zeki bir varlık olarak sınırsız bir bilinmeyenler okyanusunun ortasındaki küçük bir adacıkta bulunmaktadır. Her neslin görevi biraz daha keşfetmeye çalışmak, bilgi ağacına yeni bir şeyler daha katmaktır. İnsan tabiatı gereği merak eden bir varlıktır. Öyle ki bugün insanın kürre-i arzın bütün karalarına yayılmış olması, onun yeni yerler görme ve keşfetme merakının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kâşif ruh hali ve yeni yerler görme isteği beraberinde doğulu ve batılı öncü gezginleri harekete geçirmiştir. Ancak gerçek anlamda seyyah ve seyahat kültürünün ortaya çıkışı Batı Dünyası ve Doğu’ya olan merakla ilgilidir. Batının kültürel kodlarının temelinde yatan Hıristiyanlık inancı, ilk olarak gezginleri ve haçlıları Dođuyu keşfetmeye itmiştir. Beytül-lahim’e ulaşmak isteyen hacıların yol arayışları, haçlı ordularının hırsları ile karışsa da, üç krala (üç magi) rehberlik eden Bethlehem yıldızı, sanki onlara da rehberlik ediyormuş gibi, kutsal topraklara doğru yol almışlardır. Bu sayededir ki, seyyahlık Avrupa’da kurumsallaşmış ve birçok insanı yeni yollar bulmaya itmiştir.

İlk seyyahları harekete geçiren bu dini motivasyon zamanla çok farklı bir mahiyet kazanacaktır. Sonraki seyyahların arasında siyasi görevliler, askerler, ajanlar, konsololar, bitki ve böcek toplayan doğa bilimciler, yerinde araştırma yapan arkeologlar, tarihçiler, coğrafyacılara ve jeologlar yer almıştır. Her ne kimlikle gelirse gelsinler; Onlar için, Doğu'nun keşfi sonsuz bir işti. Keşfettikçe keşfedilmeyi bekleyen nice şey vardı.

Yerkürede geçilemeyecek hiçbir deniz ve yaşanılmayacak hiçbir kara yoktur. Bu bağlamda bir odak noktası olarak Batı, geçmişi boyunca araştıran, doğu da araştırılan kimliğini korumuştur. Batı'nın, Doğu'ya ilk uzanımları karadan yol alan seyyahların uzun ve yorucu çabalarıyla gerçekleşmiştir. Yeniçağ'dan itibaren Batı'nın Doğu'daki ilk sınırını ise Osmanlı İmparatorluğu oluşturmuştur. Bu bakımdan Avrupalıların Doğu'yu tanıma çabaları içerisinde aynı zamanda "öteki" olan Osmanlı İmparatorluğu toprakları ve onun kalpgâhı olan Anadolu coğrafyası mühim bir yer tutmaktadır.

Elinizdeki bu eser daha önceden Türk Yurdu Mecmuası'nın yayınladığı "Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye" başlıklı özel sayısından yapılan seçkiler ve alanında uzman araştırmacıların yeni yazılarını içeren bir derlemedir.

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, "Seyahatnameler Üzerine Genel Çalışmalar" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde seyahatnamelerin kaynak olarak değeri, seyahatnamelerin incelenmesinde yeni metodolojik yaklaşımlar ve Osmanlı İmparatorluğunu ya da Anadolu'yu bir bütün olarak değerlendiren yazılara yer verilmiştir. İkinci bölüm "Yerel Tarih İncelemelerinde Seyahatnameler" adını taşımaktadır. Bu bölümde Türkiye'ye gelen seyyahların kitaplarında daha küçük ölçekli idari birimlerle ilgili yazılar yer almaktadır. Üçüncü ve son bölüm "Kültürel Kaynak Olarak Seyahatnameler" temasına yer vermektedir. Bu temada seyyahların Anadolu'daki farklı kültürlerle ilgili gözlemlerini içeren çalışmalar bulunmaktadır.

Bu derlemenin vücuda getirilmesinde en büyük pay Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir'e aittir. Kendisinin editörlüğünde *Türk Yurdu Mecmuası*nın Haziran 2013'te yayınlanan "Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye" başlıklı özel sayısı olmasaydı bu çalışmayı yapmak çok daha uzun bir zaman alacaktı.

Bu kitap hiç şüphesiz araştırmacıların meydana getirdikleri yazıların bir ürünüdür. Kıymetli yazılarıyla bu kitaba hayat veren yazarlarımıza sonsuz teşekkür ederim. Kitabın yayınlanması fikrini geliştiren ve bu konuda çabalarımızı destekleyen *Türk Yurdu* Editörü Dr. Fahri Atasoy'a da ayrıca şükranlarımı sunarım.

Dr. Yunus Emre TEKİNSOY

Tokat 2016

JOHN MURRAY'IN SEYAHAT REHBERLERİNE GÖRE TRABZON'U İÇ KISIMLARA BAĞLAYAN SEYAHAT GÜZERGÂHLARI

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, alaaddin@ktu.edu.tr

Giriş

Hem Avrupa ve hem de Osmanlı tarihi bakımından yeni bir dönem açan 1789 Fransız İhtilali ve müteakibinde Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı işgal etmesiyle modern zamanların "*Doğu Meselesi (Eastern Question)*" başladı. Böylece Coğrafi Keşiflerin başlamasıyla unutulmaya yüz tutmuş olan Doğu Akdeniz havzası tekrar dünyanın gündemine gelmiş ve İngiltere başta olmak üzere büyük güçler tarafından yakın takip altına alınan bir bölge olmaya başlamıştır. Ancak Napolyon'un Avrupa'da yenilgiye uğratılmasıyla Avrupalı devletlerin dünya üzerinde kendi hâkimiyetleri altında yeni bir düzen oluşturmalarına neden oldu.¹Bundan böyle 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ulaşım ve haberleşme sistemlerindeki teknolojik gelişmeler sayesinde çok sayıda diplomat, asker, din adamı, tüccar, araştırmacı, gazeteci gibi değişik meslek gruplarından kişiler Osmanlı topraklarına akın etmeye başladılar. Öte yandan Osmanlı Devleti ile Avrupalı güçler arasında yapılan siyasi ve askeri işbirliği neticesinde Avrupalılar doğrudan ve daha kolaylıkla Türkiye topraklarına nüfuz etmeye başlamış ve istedikleri bilgileri toplama imkânına kavuşmuşlardı. İşte bu işbirliği sonrasında, ilişkilerin durumuna göre de

değişmekle birlikte, başta İngilizler ve diğer Avrupalı ülkelerin askerî, diplomatik, teknik ve dinî heyetleri, İstanbul başta olmak üzere bütün Doğu Akdeniz havzası ile İmparatorluğun Asya ve Afrika topraklarını inceleme fırsatı bulmuşlardır. Bunlar bizlere bu bölgelerin coğrafi, tarihi, iktisadi, idarî, ticarî yapısı ve sosyal ve kültürel hayatı hakkında oldukça geniş bilgiler sunmaktadır. Nitekim 18.yüzyılın sonlarında başlayan ve siyasi ve askeri hareketlerle yeni bir döneme giren Avrupalıların Osmanlıları keşfi hareketi 19. yüzyılın ilk yarısında daha da belirgin bir hâl alacaktır. Değişik amaçlarla Osmanlı topraklarına gelen Avrupalıların sayılarındaki artış beraberinde bu yabancılar tarafından yazılan hatırat veya seyahatname türünde çok sayıda eserin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu konuda İngilizler başı çekmektedir. Zira 18. yüzyıl sonlarında siyasi, askeri ve ticari alanda Türkiye ve İngiltere arasındaki yakınlaşmalar, 19. yüzyıl sonlarına kadar gelişerek zirveye ulaşacaktır. Bundan böyle İngiltere, Türkiye üzerinde siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel bakımdan da tesirli olan dost ve müttefik bir ülke olarak algılanmaya başlamıştır. Bundan dolayı İngilizler her bakımdan Osmanlı ülkesi hakkında daha sarıh bilgiler vermeye başladılar.²

Osmanlı Devleti 18. yüzyıl sonlarında değişen güçler dengesinden ötürü daha da önemli bir konumuna gelmeye başladı. Bu durumun dışında dünyadaki değişen şartlar ve yeni oluşan uluslararası dengeler bakımından da bütün Osmanlı toprakları gibi Trabzon ve çevresi de jeopolitik ve kültürel bakımdan önem kazanmaya başlamıştı. Özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Karadeniz'in uluslararası deniz ticaretine açılmasıyla Karadeniz liman şehirleri arasında bundan en çok istifade eden Trabzon olmuştur.³Bu bakımdan şehir askeri, siyasi, lojistik ve stratejik bir üs ve geçiş noktası olarak da ön plana çıkmaya başladı. Şehrin bu özelliği bölgeye gelen Avrupalıların eserlerinde de belirtilmektedir. Öyle ki daha önceki dönemler ile mukayese edilemeyecek derecede bölgeye daha fazla gelmeye başlayan ve genel olarak da seyyah olarak nitelediğimiz değişik meslek gruplarından kişiler bölgedeki bazen kıza bazen de uzun ikametleri sırasında buldukları yerin iktisadi, sosyal ve kültürel hayatı hakkında bilgiler vermişlerdir.⁴

Doğuya yönelik gezilerin artışı aynı zamanda başka yayınların da ortaya çıkmasına neden oldu. John Murray başta olmak üzere Avrupalı yazarlar, Osmanlı topraklarını gezenler için bir seyahat rehberi hazırlamışlardır.⁵ Murray'nin Osmanlı topraklarına yönelik hazırladığı seyahat rehberi niteliğindeki eserleri farklı zamanlarda yeniden geliştirilmiş baskılarla 1840, 1845 ve 1854 olmak üzere üç kere yayınlanmıştır.⁶ Bu seyahat rehberi Osmanlı Balkanları, Anadolu, Irak, Azerbaycan ve Suriye'yi içermektedir.⁷Onun Trabzon'u iç kısımlara bağlayan güzergâhları

konu alan bu çalışmada Murray'ın daha kapsamlı şekilde güncellenmiş olan 1854 yılı baskısını kullanılmıştır.

Ele aldığımız seyahat rehberleri genelde Trabzon ve Trabzon'u iç kısımlara bağlayan güzergâhlar üzerinde bulunan yerleşim yerlerinin tarihi, kültürel, iktisadi, idari yapısı ve dini abidelerinin yanında bölgede bulunan farklı dini ve etnik cemaatler hakkında bilgiler vermektedir. John Murray'ın seyahat rehberlerine göre Trabzon'u iç kısımlara bağlayan seyahat güzergâhlarının sayısı doğrudan ve dolaylı olarak 1840 yılındaki rehberine göre 3 iken bu sayı 1845'te 5'; 1854'te ise bu 7'ye çıkmaktadır. Bu üç baskıdaki yerler hemen hemen aynı iken daha sonraki baskılarda yeni güzergâhlar eklenmiştir. Bunda Osmanlı'da hem deniz ulaşımının hem de kara ulaşımının gelişmesi ve yeni ticaret yollarının ortaya çıkması etkili olmuştur. Bu çalışmada eserin 1854 yılında basılan üçüncü baskısı esas olarak ele alındı. Buradan yola çıkarak John Murray'ın seyahat rehberlerine göre Trabzon'u iç kısımlara bağlayan seyahat güzergâhları incelenecektir. Bu güzergâhlar konu sırasına şöyledir:

1. Tokat'tan Trabzon'a,
2. Trabzon'dan Erzurum'a (Batım ve Kars üzerinden),
3. Trabzon'dan Tirebolu ve Giresun'a,
4. İstanbul'dan Trabzon'a (deniz yolu ile Ereğli, Sinop ve Samsun üzerinden),
5. Trabzon'dan Doğu Bayezid'e,
6. Trabzon'dan Erzurum ve İran'a,
7. Trabzon'dan Bağdat'a (Erzurum, Bitlis ve Musul üzerinden).

Görüldüğü üzere bu güzergâhlar genelde Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu havzalarını kapsayıp, buradan da İran ve Irak'a giden ana güzergâhlardır. Murray'ın verdiği bilgilere göre seyyahlar bu güzergâh boyunca at üzerinde yol şartlarına bağlı olarak günde ortalama 6-8 saat yol alınırken, bazen bu yolculuk 3-4 saat gibi kısa bir zaman diliminde gerçekleştiği gibi bazen de 12-16 saat sürmektedir. Murray eserinde yine iki menzil arasındaki güzergâhı saat olarak verdiği gibi bazı menzilleri de mil olarak vermektedir. Bazen hem saat ve hem de mil mesafesi olarak her ikisi de verilmektedir. Normal şartlarda yolun durumuna göre günde ortalama 20-25 mil gidilirken, yol biraz engebeli olduğunda ise 10-18 mil yol almaktadır. Yol çok iyi ise 60 mil dahi gidilebileceğini belirtmektedir.⁸ Murray seyyahların İngiltere'den yani Londra'dan buharlı gemilerle Viyana üzerinden Tuna ve Karadeniz güzergâhını takip ederek İstanbul'a yaklaşık 10 günde ulaştığını, aynı yolun yine Viyana üzerinden Trieste limanı ve Ege denizi geçildiğinde 12 gün sürdüğünü, Southampton'dan Cebelitarık üzerinden Malta güzergâhı takip edildiğinde ise İstanbul'a yaklaşık 15 günde geldiklerini belirtmektedir.⁹

Seyyahların nasıl seyahat ettiklerine bakıldığında ise Murray, seyahat esnasında yanlarında bir rehber/tatar bulunduklarını ve bunların da genelde Türklerden oluştuğunu belirtmektedir. Yolda genelde Türk parası kullanılmakla birlikte Batılı paralarında değiştirilebildiği not edilmektedir. Öte yandan yine yolculuk esnasında seyyahın maiyetine göre en az birkaç çift atın gerektiğini, bunların katırcı denilen kişiler aracılığıyla kiralandığını, bu atların çadır, yük ve yolcu taşınması için gerekli olduğunu, ayrıca birkaç çift atın saatte yaklaşık 2,5 kuruşa mal olduğunu Murray özellikle not etmektedir. Atlarla birlikte seyahat eden kişilerin sayısına göre en az birkaç tane hizmetli kiralandığını da belirtmektedir. Yolculuk için en temel eşya ve aletler arasında çadır, mutfak aletleri, uyku seti, yiyecek, içecek ve ilaç gibi malzemelerde bulunmaktadır. Öte yandan seyyahların yolculuk esnasında kasaba ve şehirlerde han veya otellerde konaklama imkânına sahip olduklarını da belirtmektedir. Anadolu güzergâhındaki han ve otellerin bugünkü anlamda çok geniş imkâna sahip olmadığını, kiralanın odada sadece halı veya sedir bulunduğunu not etmektedir. Murray yol güzergâhları üzerinde bulunan şehir, kasaba, köy gibi yerleşim yerleri hakkında bilgi verirken buralarda yaşayan Türklerin dışında Rum, Ermeni ve diğer toplulukların gelenekleri, kültürleri, sosyal durumları, iktisadi ve ticari faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca geçilengüzergâhlarda bulunan yerlerin tarihi, mimarisi, arkeolojisi, coğrafi durumu, yer altı ve yer üstü kaynakları hakkında da bilgiler vermektedir.¹⁰

Murray'ın Seyahat Rehberleri döneminde ziyaret ettiği bütün Osmanlı Türkiye için olduğu kadar, Trabzon'u iç kısımlara bağlayan seyahat güzergâhları (rotaları) bakımından da önemli bilgiler vermesi açısından temel eserlerden birisidir. Verdiği bilgilerin bir kısmı bir oryantalist gözü ile yazılsa bile, o dönemle ilgili verdiği derli toplu bilgilerle bizi aydınlatması bakımından önemlidir. Avrupalı toplumların İngilizlerin liderliğinde siyasi, iktisadi ve kültürel anlamda dünyaya hâkim olmaya başladıkları dönemde Osmanlılar hakkında ve özellikle de Karadeniz'in merkezi durumundaki Trabzon'un merkez alınarak seyahat güzergâhlarını vermesi, buranın sadece ticari değil aynı zamanda jeopolitik ve stratejik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Murray'ın seyahat rehberlerine göre Trabzon'u iç kısımlara bağlayan seyahat güzergâhları iki yönden ele alınabilir. Birincisi; Trabzon'u doğrudan karayolu kullanılarak Tokat, Erzurum, Bayezid, İran, Bitlis, Musul, Bağdat ve Basra'ya bağlayan güzergâhtır. İkincisi ise, Trabzon'dan deniz yolu ile Giresun, Sinop, Samsun, İstanbul ve Batum üzerinden deniz yolu kullanılarak gidilengüzergâhtır. Trabzon bu güzergâhlarda büyük ölçüde merkez üs olarak veya bazen de transit geçiş yeri olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada Murray'ın seyahat rehberlerine göre Trab-

zon'u iç kısımlara bağlayan güzergâhlar iki başlık altında; Trabzon'un doğrudan karayolu ile bağlantılı seyahat güzergâhları ve deniz yolu ile bağlantılı seyahat güzergâhları olarak ele alınabilir. Trabzon odaklı seyahat güzergâhlarının aynı zamanda birer ticaret yolu olduğu gerçeğini de unutmamak gerekir. Bu bakımdan Trabzon Kuzey Doğu Anadolu'nun Doğu Anadolu üzerinden İran, Irak ve Kafkasya coğrafyasına açılan bir penceresi niteliğindedir. Özellikle de Osmanlıların yenileşme veya reform çağı olarak adlandırılan Tanzimat döneminde bu güzergâhın iktisadî, ticarî, idarî, siyasî ve kültürel anlamda ne gibi öneme sahip olduğu Murray'ın seyahat rehberleri doğrultusunda ortaya çıkarılacaktır.

I. Trabzon'u İç Kısımlara Karayolu ile Bağlayan Güzergâhlar

Trabzon önemli bir liman kenti olduğu gibi bu limanı iç bölgelerle de bağlantısını sağlayan seyahat güzergâhları da vardır. Bunların başında Tokat'tan başlayıp Gümüşhane üzerinden gelen yol gelmektedir. Bunun dışındakilerin tamamı ise Trabzon'dan hareket edilerek Erzurum üzerinden İran, Bayezid ve Bağdat'a giden karayolu güzergâhlarıdır. Bu çalışmada ele alınan güzergâhlar Murray'ın seyahat rehberinde verdiği sıraya göre değerlendirilecektir.

a. Tokat - Trabzon Güzergâhı

Murray'ın her üç eserinde bu güzergâh hakkında aynı bilgileri vermektedir. Murray bu güzergâhı 36. güzergâh olarak kaydetmektedir. Murray, seyyahların Tokat'tan hareketle Niksar, Koyulhisar, Karahisar (Şebinkarahisar), Uluşiran ve Gümüşhane üzerinden Trabzon'a vardıklarını belirtip, yolun toplam mesafesini 81 saat olarak vermektedir.¹¹ Murray bu güzergâh hakkında çok detaylı bilgi vermemektedir; zira bu güzergâhı İstanbul'dan Erzurum ve Van güzergâhını tasvir ederken tanıttığı için bu bölümde yazdığı bilgilere bakılmasını not etmektedir. Murray güzergâhın başı olan Tokat'ın bir vadinin ağzında ortasından bir çayın geçtiği ve üç tarafı dağlarla çevrili ve yaz sıcağının makul olduğu bir kasaba olarak tarif etmektedir. Kasabanın üç mil yukarısındaki vadide bol miktarda bahçelerin ve bağların olduğunu not etmektedir. Murray kasabanın 6730 aileden oluştuğunu bunun 1500'nün Ermeni, 30'nun Katolik, 150'sinin Rum ve 50'sinin de Yahudi ailelerden meydana geldiğini belirtmektedir. Bunlardan Ermeni ve Katoliklerin diğerlerine göre daha zengin olduklarını da özellikle belirtmektedir. Tokat'ın eskiden çok önemli ticaret merkezi olduğunu belirten Murray buranın hala bazı alanlarda önemli ticareti elinde bulundurduğunu, özellikle de Ergani'den deve ve katır yükleriyle getirilen ham bakır madenin işlenmesiyle bakırcılığın burada önemli bir işlevi olduğunu kaydetmektedir. Ba-